

O ZDROJOCH A POVAHE LENINOVEJ FILOZOFIE

ANDREJ KOPČOK

V článku sa dotýkam troch komplexov problémov. Po prvé, povahy Leninovej filozofie, po druhé, spoločensko-ideového kontextu jej vzniku a rozvoja a po tretie, jej miesta v marxistickej filozofii vôbec.

*

Hned na začiatku treba zdôrazniť, že Leninova filozofická tvorba je *iba jednou stránkou, jednou zložkou jeho* komplexnej spoločenskovedeckej činnosti ako komunistického revolucionára. Takéto určenie jeho filozofie je jedným zo základných predpokladov aj jej správneho hodnotenia. Predovšetkým preto, že sa pozornosť historika filozofie obracia tým najsprávnejším smerom, a to k výskumu jeho *filozofie vôbec*, ktorú ako moment celkovej Leninovej aktivity, nachádzame takrečeno v celom jeho diele, nielen v jeho čisto filozofických spisoch, ale často iba v konkrétnych metodologických postupoch alebo v pomerne okrajových komentároch a poznámkach. Takýto prístup k Leninovmu filozofickému mysleniu je dôležitý o to viac, že ide o marxistického mysliteľa, ktorému je cudzia špekulatívnosť vo filozofii, o vyznavača filozofie s výnimočne výrazným svetonázorovým charakterom. Výrazný svetonázorový charakter marxistickej filozofie, ktorú akceptuje a rozvíja Lenin, vyplýva najmä z jej zvláštnosti, že je vedomým momentom spoločenskej praxe v celej jej zložitosti, najmä teóriou revolučnej premeny kapitalistickej spoločnosti z hľadiska dlhodobých záujmov proletariátu. A keď už ide o povahu Leninovej filozofie a jej hodnotenie, treba vari ešte pripomenúť, že má všetky atribúty ľudského diela, včítane toho, že je vyvíjajúcim sa celkom.

Z jednotlivých Leninových publicistických prejavov je zrejmé, že od samého začiatku svojej spoločensko-politickej aktivity akceptoval — ako súčasť marxistického učenia vôbec — Marxovo chápanie funkcie filozofie, ktoré nachádzame v „Úvode ku kritike Heglovej filozofie práva“: „... prvou úlohou filozofie, ktorá slúži dejinám, je, aby potom, keď bola odhalená *posvätná podoba* sebaodcudzenia človeka, odhalila toto sebaodcudzenie aj v jeho *neposvätných podobách*. Kritika neba sa takto mení v kritiku zeme, *kritika náboženstva* v *kritiku práva*, *kritika teológie* v *kritiku politiky*.“¹ Preto je *filozofia v Leninovom chápaní* — to predovšetkým — od začiatku až do konca *teóriou a základom teoreticko-praktickej kritiky existujúcich spoločenských pomerov v Rusku z hľadiska proletariátu, teóriou a základom každého druhu praktickej činnosti revolučného subjektu* — ruského proletariátu, pod vedením komunistickej strany. S takýmto chápaním filozofie úzko súvisí aj známe Leninovo chápanie a zdôrazňovanie triednosti a straníckosti filozofie, ktorá sa nemá považovať za nijaký triedny alebo stranícky subjektivismus, ale najmä za postoj, vyplývajúci z dlhodobých záujmov najprogressívnejšej

¹ Marx — Engels, *Spisy*, zv. I, Praha 1961, 402.

spoločenskej triedy ako predpoklad pravdivého vedeckého poznania. Už v diele *Ekonomický obsah národnictva a jeho kritika v knihe pána Struveho*, ktoré Lenin napísal v treťom roku svojej revolučnej činnosti, čítame tieto zrozumiteľné myšlienky: „Objektivistá tvrdí, že určitý historický proces je nevyhnutný; materialista presne konštatuje určitú spoločensko-ekonomickú formáciu a antagonistické vzťahy, ktoré táto formácia plodí. Objektivistá, dokazujúc nevyhnutnosť viacerých faktov, vždy riskuje, že sa zošmykne na stanovisko apologetu týchto faktov; materialista odhaľuje triedne protirečenia, a tým určuje svoje stanovisko . . . Materialista je jednak dôslednejší ako objektivistá, je hlbší a zásadovejší vo svojom objektivizme. Materialista sa neobmedzuje na zdôrazňovanie nevyhnutnosti procesu, ale vysvetľuje, aká spoločensko-ekonomická formácia dáva obsah tomuto procesu, ktorá trieda určuje túto nevyhnutnosť.“² Citované slová vyjadrujú jednoznačne základný Leninov filozofický postoj, hoci v tomto období podliehal ešte aj Lenin známej dobovej interpretácii funkcie filozofie, keď v tej istej práci písal, že „z Marxovho a Engelsovho hľadiska nemá filozofia vôbec právo na osobitnú a samostatnú existenciu a jej materiál sa rozpadá medzi rozličné odvetvia pozitívnej vedy“.³

Z uvedených Leninových slov o nevyhnutnom historickom procese, ktorý prebieha v určitej spoločensko-ekonomickej formácii, o vzťahoch, ktoré vo formácii vznikajú, o triedach a triede, ktorá určuje historickú nevyhnutnosť, ale aj z ďalších Leninových výrokov a záverov jednoznačne vyplýva ďalšia významná funkcia, ktorú má marxistická filozofia v Leninovom živote: je to akási syntetizácia pri pohľade na svet a v teoreticko-praktickej činnosti historického subjektu, v jeho úsilí preniknúť do podstaty ľudskej spoločenskej existencie a praxe, včleniť do jedného celku všetky aspekty revolučnej premeny. V takomto filozofickom prístupe ku spoločenskej skutočnosti treba podľa nášho názoru hľadať aj *základ udivujúcej Leninovej syntetičnosti v jeho poznaní a najmä v praktickej činnosti*, ktorú — ako je známe — obdivoval aj Russell.

Vo svetle svojej kriticko-syntetickej filozofie vidí Lenin spoločnosť ako historický celok, ktorý sa rozvíja na základe praktickej výrobnjej činnosti ľudí, spoločenského subjektu a v ktorom má aj filozofia nie nazeráciu, ale špecifickú aktívnu pretvárajúcu funkciu.

Leninove myšlienky o aktivite subjektu v spoločnosti sa najčastejšie ilustrujú Leninovými výroky z polemiky proti „ekonomizmu“ ako ruskej odrode oportúnizmu, a proti teórii živelnosti v rozvoji socialistického hnutia, Leninovými výroky o význame uvedomelého prvku v hnutí, revolučnej teórie a revolučného subjektu, čím majú byť marxizmus a komunistická strana. Dialektickomaterialistický názor na vzťah spoločenského determinizmu a ľudskej aktivity si však Lenin vytvoril mnoho skôr, tiež doslova na začiatku svojej revolučnej činnosti. Už v druhom roku svojej politickej aktivity, teda roku 1894, v polemickom spise proti subjektivistickéj národnickej sociológii zdôrazňoval Lenin — po vysvetlení materialistického determinizmu Karola Marxa (ktorý „zo všetkých spoločenských vzťahov

² V. I. Lenin, *Spisy*, zv. I, Bratislava 1953, 352—353.

³ Tamtiež, 368.

vybral *vzťahy výrobné* ako základné, prvotné, ktoré určujú všetky ostatné“), že sú celé dejiny v skutočnosti ľudským dielom. Písal: „... ani myšlienka historickej nevyhnutnosti vôbec nepodkopáva úlohu osobnosti v dejinách: celé dejiny sa skladajú práve z činov osobností, ktoré sú nesporne činiteľmi“.⁴

Na základe jednotlivých Leninových prác môžeme o začiatkoch jeho činnosti konštatovať:

Po prvé, že Lenin koncom storočia v *podstate poznal, akceptoval a rozvíjal marxistickú filozofiu, ako ju formulovali v polovici minulého storočia Marx a Engels*.

Po druhé, *svoju dialektickomaterialistickú filozofiu dotváral v ruských podmienkach, v tomto období najmä v sporoch so subjektivistickými tendenciami pri interpretácii spoločenských javov*. Preto v tomto období vystačil viac-menej s Marxovými a Engelsovými odpoveďami na tzv. ontologické filozofické otázky, odpoveďami, ktorými Marx a Engels bojovali za nový materializmus, vystačil s ich teóriou objektívneho sveta a myslenia, s ich dialektickou teóriou vývoja sveta vôbec. Z jeho *Filozofických zošitov* sa môžeme dozvedieť, že v tomto období, v roku 1895, študoval Marxovu a Engelsovu *Svätú rodinu*, že si okrem známych pasáží o protiklade proletariátu a bohatstva, o súkromnom vlastníctve a úlohe proletariátu pri zrušení neľudských životných podmienok Lenin zaznamenal aj Engelsove myšlienky o dejinách ako ľudskej činnosti a o nesprávnosti obnovovania starého prekonaného absolútneho protikladu ducha a hmoty.

Leninov filozofický postoj z tohto obdobia *nezhŕňame samoúčelne*. Chceme ukázať, s akou filozofickou výzbrojou, s akým poznaním Marxovej a Engelsovej filozofie vstupoval do nového storočia, keď z ich filozofie musel nielen vychádzať pri vysvetľovaní a premene spoločenských javov, ale keď musel riešiť aj nové špecifické problémy.

*

Dvadsiate storočie prináša — ako je známe — významné procesy v spoločenskej realite a vo vývoji vedeckého poznania, *teda v oblastiach, ktoré vždy významne ovplyvňovali a ovplyvňujú* — priamo alebo sprostredkovane — aj filozofické myslenie, či už išlo a ide o predmet filozofie, alebo o spôsob filozofovania.

Pokiaľ ide o spoločenskú realitu, sú to už všeobecne známe ekonomické a politické javy, ktoré prináša so sebou imperialistické štádium vo vývoji kapitalizmu. Z najvšeobecnejšieho hľadiska znamená toto štádium vznik novej jednoty sveta, nového kapitalistického systému, pre ktorý je charakteristická nielen tendencia k jednote na základe finančného kapitálu, ale aj nerovnomerný rozvoj jednotlivých zložiek a z toho vyplývajúce protikladné tendencie v systéme, i jeho hlboké krízové stavy.

Vo vedeckom poznaní dochádza v tomto období, ako tiež vieme, k významnému rozvoju prírodných vied, najmä k búrlivému rozvoju fyziky, vedúcemu ku krachu tradičných pojmov, čo stavia do popredia gnozeologické a metodolo-

⁴ Tamtiež, 142.

gické otázky vo filozofii a čo v nemarxistickej filozofii umožňuje nové zdôvodňovanie idealizmu.

Zoči-voči takýmto javom sa na začiatku nášho storočia ocitá Lenin so svojim marxistickým filozofickým postojom, ktorý sme už stručne charakterizovali a ktorý si vytvoril najmä na základe štúdia vtedy známych Marxových, Engelsových, Plechanovových spisov, i na základe kritického štúdia niektorých Heglových diel. Známe je napríklad, že vo vyhnanstve na Sibíri študuje Lenin Heglovu *Fenomenológiu ducha* a *Filozofiu práva*, k čomu ho pravdepodobne podnietilo najmä Marxovo a Engelsovo hodnotenie Heglovej dialektiky, ale aj dôležitosť, ktorú tejto dialektike pripisovali mnohí ruskí predmarxistickí pokrokoví myslitelia.

Vzáujme spresnenia celkovej situácie, v ktorej sa Lenin ako socialistický revolucionár i filozofický mysliteľ ocitá na prelome storočí, načrtnime aspoň stručne situáciu v marxistickom myslení a najmä v marxistickej filozofii v spomínanom období.

Najvýznamnejší marxistickí teoretici vtedajšieho obdobia kapitulujú zložitou novou spoločenskú javov. Na zjazde nemeckej socialistickej strany v Erfurte roku 1891 dosahuje síce marxizmus ako politické učenie víťazstvo nad lassallovstvom, ale už hneď po Engelsovej smrti, začína bývalý Engelsov tajomník Bernstein publikovať v časopise *Die Neue Zeit* svoje *Problémy socializmu*, v ktorých reviduje marxistické učenie v celej jeho šírke. Vo filozofii hlása návrat ku Kantovi, odmieta dôsledné materialistické riešenie základnej filozofickej otázky a vyhlasuje: „Materialista je takým istým kalvínom, iba že bez boha“. Marxovo materialistické vysvetľovanie histórie chce Bernstein nahradiť akousi teóriou vzájomného pôsobenia rozličných faktorov, medzi ktorými nemá byť rozhodujúci ekonomický faktor. Aké stanovisko majú k marxistickej filozofii takzvaní ortodoxní, ktorí kritizujú Bernsteina? Väčšina z nich považuje marxistickú filozofiu ako zvláštnu formu ideologického vedomia za prekonanú historickým materializmom alebo vedou o dejinách, ktorú chápu najmä ako „ekonomický determinizmus“, ako aj Marxovým ekonomickým učením. Tak likvidátorsky chápu aj známy Marxov a Engelsov výrok o zániku filozofie. Preto je historický materializmus a Marxovo ekonomické učenie aj ústrednou témou ich vedeckých záujmov. V článku pod titulom „Ein Brief über Marx und Mach“, uverejnenom roku 1909 v časopise „Der Kampf“, Kautský napríklad otvorene vyhlasuje: „Ak sa ma opýtate, či Plechanov presne vysvetľoval Marxovu filozofiu, musíme odpovedať, že Marx nevyhlásil nijakú filozofiu, ale koniec každej filozofie.“ Takmer jediným dôslednejším obhajcom Marxovho a Engelsovho filozofického učenia bol v tomto období vari naozaj iba Plechanov.

Za takýchto okolností vo svete a najmä v marxistickej filozofii pristupuje Lenin so zvýšeným záujmom k štúdiu filozofických problémov a k svojej filozofickej aktivite na začiatku storočia. Pri vysvetľovaní zdrojov tejto jeho aktivity sa neraz často vychádza iba z ruskej skutočnosti po porážke revolúcie roku 1905, keď v Rusku zosilnel sklon k filozofickému idealizmu, mysticismu atď. Takýto sklon v Rusku je však iba prípadom širšieho, celoeurópskeho šírenia sa subjektivistickej

filozofie „kritickej skúsenosti“, vystatujúcej sa prekonaním jednostranností idealizmu a materializmu.

Z Leninovej korešpondencie Gorkému v prvých mesiacoch roku 1908 je zrejmé, že zápas za materialistickú filozofiu, jej obhajobu pred idealistickým tlakom považuje Lenin za nalievajúcu úlohu marxistického myslenia v Rusku. Pritom vychádza najmä zo svetonázorového významu marxistickej filozofie pre revolučnú funkciu proletariátu. Preto sa v sporoch Plechanova s empiriomonistami a empiriokriticizmom prikláňa na Plechanovovu stranu. „Tretím námetom je filozofia — píše Gorkému 7. februára 1908. — Plne si uvedomujem, že mám v tejto oblasti nedostatočné znalosti a to mi bráni, aby som vystupoval verejne. Ako radový marxista čítam však pozorne filozofov našej strany, čítam pozorne empiriomonistu Bogdanova a empiriokritikov Bazarova, Lunačarského a iných — a tí ma nútia k tomu, aby som všetky svoje sympatie preniesol na Plechanova!“⁵ V ďalšom liste Gorkému sa rozhorčuje nad tým, že nemeckí socialisti „materializmus ako filozofiu strkajú vždy na najposlednejšie miesto“ a nad tým, že aj „Plechanov škodí tejto filozofii, keď boj na tomto poli spája s frakčným bojom“ . . . Takýto postoj však Leninovi nebráni postaviť sa rozhodne na obranu marxistickej filozofie, proti novému zdôvodňovaniu idealizmu v období, keď vo filozofii vôbec nastáva obrat ku gnozeologickým otázkam a k problémom vedeckej metodológie. Lenin tak urobil — ako vieme — najmä po prečítaní knihy *Štúdie o filozofii marxizmu*, ktorú napísali V. Bazarov, J. Berman, A. Lunačarskij, P. Juškevič, A. Bogdanov, I. Gelfon a S. Suvorov. Vtedy Gorkému napísal: „Teraz vyšli *Štúdie o filozofii marxizmu*. Prečítal som všetky kapitoly okrem Suvorovovej (tú čítam teraz) a pri každej kapitole som bol od hnevu priam bez seba. Nie, to nie je marxizmus. . . Ubezpečovať čitateľa, že »viera« v reálnosť vonkajšieho sveta je »mystikou« (Bazarov), najnehoráznejším spôsobom pliesť materializmus a kantovstvo (Bazarov a Bogdanov), hlásať odrodu agnosticizmu (empiriokriticizmus) a idealizmu (empiriomonizmus), učiť robotníkov »náboženskému ateizmu« a »zbožňovaniu« vyšších ľudských potencíí (Lunačarskij), vyhlasovať Engelsovo učenie o dialektike za mystiku (Berman), čerpať zo smradlavého prameňa akýchsi francúzskych »pozitivistov« — agnostikov alebo metafyzikov, bodaj ich čert vzal aj so »symbolickou teóriou poznania« (Juškevič)! Nie, to je už priveľa. My radoví marxisti nie sme, pravda, vo filozofii podkutí, ale prečo nás už tak urážajú, že nám podobné veci servírujú ako filozofiu marxizmu!“⁶

Tak sa vlastne zrodilo Leninovo rozhodnutie napísať známe dielo *Materializmus a empiriokriticizmus*. A keď ho Gorkij od jeho zámeru odhováral, Lenin rozhodne odpovedal: „Musíte pochopiť a iste pochopíte, že keď príslušník strany dospel raz k presvedčeniu, že určitá hlásaná myšlienka je vonkoncom nesprávna a škodlivá, je povinný proti nej vystúpiť.“⁷

Nemienim hodnotiť pri tejto príležitosti všestrannejšie a konkrétnejšie Leninovo polemické filozofické dielo *Materializmus a empiriokriticizmus*, skúmať

⁵ V. I. Lenin, *O literatúre a umení*, Bratislava 1965, 153.

⁶ Tamže, 160.

⁷ Tamtiež, 165.

meritórne jednotlivé jeho formulácie. Známy je jeho základný bezprostredný vedecký zmysel — hľadať východisko z krízy, do ktorej sa dostala filozofia vôbec a aj marxistická filozofia na prelome storočí. Toto východisko videl Lenin v obsahovej dialektickému materializmu v období, keď prírodovedci kapitulovali vo svojom dogmatizme pred krachom starých zákonov a základných zásad svojich vied, ktorý vyvolali nové prírodovedecké objavy, vedúce prírodovedcov k oným známym úvahám: „atóm sa dematerializuje — hmota mizne“ (L. Houllevigue) a v období, keď sa aj na pôde sociálnodemokratického hnutia objavuje tendencia nahradiť marxistický svetonázor empiriokriticistickou odrodou machistickej filozofie. Preto *základným sociálno-politickým zmyslom Leninovho diela a iste aj hlavnou príčinou jeho vzniku je obrana filozofického základu komunistického hnutia a činnosti komunistickej strany*. Definujúc novým spôsobom hmotu, vzťah hmoty a vedomia, relatívnosť poznania atď. Lenin dokazuje, že najnovšie vedecké objavy sú „len ďalším potvrdením dialektického materializmu“ a úderom metafyzickému materializmu. Všeobecne možno povedať, že Lenin v tomto svojom diele *obracia výrazne pozornosť marxistickej filozofie na gnozeologickú problematiku a dialektiku sa snaží uplatniť aj v oblasti poznania, teórie poznania a logiky*. V tejto jeho činnosti a jej výsledkoch treba, podľa môjho názoru, vidieť *prvé elementy zvláštneho Leninovho prínosu k rozvoju marxistickej filozofie vôbec*.

V akom vzťahu je uvedený Leninov prínos k predchádzajúcemu vývinu marxistickej filozofie?

Je logickým pokračovaním tohto vývinu, najmä *pokračovaním v Marxovom a Engelsovom úsilí* rozpracovať dialektiku aj ako teóriu poznania a logiku, o čo išlo obidvom najmä v druhej etape ich činnosti, keď po zdôvodnení dialektiky objektívneho sveta poznania alebo po postavení Heglovej dialektiky na nohy (ako sa obrazne vyjadril Marx) a po prekonaní nedôsledností Feuerbachovho materializmu, *chceli dialektiku rozpracovať aj ako teóriu a metódu poznania*. Vieme však, že na to už nestačili. Marxovi sa nesplnilo želanie vyložiť stručne to racionálne v Heglovej metóde. Aj Engels, ktorý sa v druhej polovici storočia venoval kritike metafyzickej prírodnej filozofie a prírodovedeckého empirizmu, prispel svojimi prácami viacej k zdôvodneniu objektívnej dialektiky ako k rozpracovaniu takzvanej subjektívnej dialektiky.

Lenin si veľmi dobre uvedomoval tento nedostatok v predchádzajúcom vývine marxistickej filozofie. Svedčia o tom aj jeho slová v samom Materializme a empiriokriticizme: „Marx a Engels vyrastajú z Feuerbacha a dospievajú v boji proti fušerom, prirodzene, venovali najväčšiu pozornosť tomu, aby dobudovali materialistickú filozofiu nahor, t. j. nie materialistickú gnozeológiu, ale materialistické chápanie dejín.“⁸ Preto aj ďalšia Leninova filozofická aktivita smeruje *najmä k dotvoreniu marxistickej filozofie rozvojom jej gnozeologickej a logickej problematiky*.

Dielo *Materializmus a empiriokriticizmus* možno označiť iba za začiatok, za prvé kroky v tejto špecifickej Leninovej filozofickej činnosti na rozvoji marxistického myslenia vôbec. Neskôr, ako je známe, pokračuje Lenin v tejto svojej aktivite najmä na základe usilovného svedomitého štúdia Heglových spisov *Veda*

⁸ V. I. Lenin, *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1967, 286—287.

o logike, *Prednášky o filozofii dejín, Prednášky o dejinách filozofie dejín* a inej filozofickej literatúry. Výsledkom jeho štúdia a úvah z tohto obdobia nie je, žiaľ, nijaké zvláštne filozofické dielo, ale iba známe Leninove poznámky a náčrty štruktúry dialektiky ako teórie a metódy poznania ako metódy vedeckej analýzy, ktoré nachádzame vo *Filozofických zošitoch* alebo roztrúsené v rôznych Leninových politických prejavoch. V týchto poznámkach *nachádzame však čoraz hlbšie pohľady na poznanie, na vzťah objektu a subjektu v poznaní, na prax, na pravdu, na podstatu dialektickej analýzy atď.* Tak napríklad, ak sa Lenin — ako som citoval — prikláňal pri kritike kantovcov v prvom desaťročí k Plechanovovi, tak si pri štúdiu Heglovej *Vedy o logike* poznamenáva už tieto dva aforizmy na okraj kritiky kantizmu, machizmu a podobne: "1. Plechanov kritizuje kantizmus (a vôbec agnosticizmus) skôr z hľadiska vulgárneho materializmu než z hľadiska dialektického materializmu . . . 2. Marxisti (na začiatku 20. storočia) kritizovali kantovcov a humovcov skôr feuerbachovsky (a büchnerovsky) než heglovsky".⁹ Podobne, kým napríklad Lenin v *Materializme a empiriokriticizme* vyzdvihuje v zápale boja proti subjektivismu prax, najmä ako kritérium poznania, na úkor svojich výrokov o praxi ako prvom a základnom hľadisku teórie poznania; pri štúdiu Heglových diel si Lenin neskôr poznamenáva, že „prax je vyššie než (teoretické) poznanie, lebo má nielen prednosť všeobecnosti, ale aj bezprostrednej skutočnosti“¹⁰ a zároveň zdôrazňuje aktivitu poznávajúceho subjektu vo vzťahu k objektu. V súlade s Marxovým chápaním vzťahu subjektu a objektu praxe a myslenia píše, že „ľudské vedomie nielen odráža objektívny svet, ale ho aj tvorí“ a že „príroda mimo dejín je ďalším zdrojom idealizmu a mystiky“, čiže prírodu nemožno pochopiť mimo praktickej činnosti človeka atď.

Z hľadiska rozvoja a najmä výkladu dialektiky ako metódy poznania je v Leninových *Filozofických zošitoch* zvlášť dôležitá charakteristika dialektiky, ktorá vyplýva z Leninových známych šiestnástich prvkov dialektiky, ako aj jeho náčrt *K otázke dialektiky*.

*

Zvláštny Leninov záujem o rozvoj dialektiky ako metódy poznania *nevyplýva však iba zo špecifických vedeckých a imanentných potrieb marxistickej filozofie*. Významným zdrojom tohto záujmu je aj nový spoločenský jav na prelome storočí, *a to rastúci význam uvedomelého subjektívneho faktora v spoločenskom dani v súvislosti s blížiacou sa socialistickou revolúciou*. Potreba analyzovať novú skutočnosť a vypracovať primeraný teoretický návod na činnosť revolučného subjektu núti aj Lenina — podobne ako kedysi Marxa — k rozvoju marxistickej filozofie ako teórie poznania a metódy vedeckého výskumu. Obrazne povedané, bolo treba ovládať dialektiku ako spôsob vysvetľovania javov, ak sa malo pochopiť, že „sa niektoré základné vlastnosti kapitalizmu začali premieňať v svoj protiklad“, že „sa voľná konkurencia kapitalizmu premieňa na monopol, ktorý je jej priamym protikladom“ atď. Preto Lenina už nezaujímá zdôvodňovanie objektívnej dialektiky su-

⁹ V. I. Lenin, *Spisy*, zv. 38, Bratislava 1961, 188.

¹⁰ V. I. Lenin, *Spisy*, zv. 38, Bratislava 1961, 223.

mou príkladov, ale dialektika ako teória a metóda vedeckého poznania. Nie náhodou je obdobie vzniku Leninových *Filozofických zošitov* aj obdobím vzniku jeho *Zošitov o imperializme*, ktoré svedčia o tom, že Lenin v rokoch 1915—1916 preštudoval okrem významných filozofických diel Hegla, Feuerbacha, Aristotela a iných aj okolo 150 nemeckých, francúzskych, anglických a ruských diel a viacej ako 200 článkov o novom štúdiu vo vývoji kapitalizmu. Výsledkom takéhoto rozsiahleho štúdia je známa Leninova práca *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu* a jeho historický ekonomicko-sociologicko-politický objav o ďalšom rozvoji socialistickeho hnutia v nových pomeroch. Citujem ho tak, ako ho formuloval vo svojom článku *O hesle Spojených štátov európskych*. „Nerovnomernosť hospodárskeho a politického vývoja je bezpodmienečným zákonom kapitalizmu. Z toho vyplýva, že víťazstvo socializmu je spočiatku možné v niekoľkých alebo len v jednej jednotlivjej kapitalistickej krajine.“¹¹

Aký filozofický prístup k spoločenskému daniu je predpokladom takéhoto Leninovho záveru? *Predovšetkým už spomínaný Leninov pohľad na dejiny ako na ľudské dielo, pohľad nezatažený rozporom človek—spoločenský determinizmus, ani absolutizáciou ekonomického činiteľa vo vývoji spoločnosti — teda správny v podstate marxovsko-engeľsovský pohľad na úlohu subjektívneho faktora v dejinách, človeka ako historicko-praktickej bytosti*. Takýto prístup k spoločenskému daniu umožňuje Leninovi dospieť k záveru o možnosti začať socialisticкую revolúciu v krajine, v ktorej má revolúcia priaznivé, najmä politicko-ideologické a nie aj ekonomické predpoklady. V spore s Plechanovom o možnostiach revolúcie v Rusku Lenin píše: „Marx vedel oceniť aj to, že v dejinách bývajú chvíle, keď zúfalý boj máš hoc aj za beznádejnú vec je nevyhnutný pre ich ďalšiu výchovu a prípravu do ďalšieho boja. Naším súčasným tiežmarxistom, ktorí tak radi citujú Marxa, aby z neho prevzali len hodnotenie minulosti, nie však umenie vytvárať budúcnosť, je takéto stávanie otázky úplne nepochopiteľné, dokonca zásadne cudzie.“¹² *Lenin bol hlboko presvedčený, že v systéme imperializmu možno ľudskou činnosťou prelomiť tento systém bez ohľadu na ekonomickú úroveň krajiny, konkrétne ekonomickú úroveň vtedajšieho Ruska. Je to zrejmé najmä z jeho argumentácie na obranu socialistickej revolúcie v Rusku v polemike s vodcami II. internacionály a s rôznymi maloburžoáznymi demokratmi začiatkom dvadsiatych rokov, o ktorých hovoril, že „sa nazývajú marxistami, ale marxizmus chápu nemožne pedantsky“*. Citujem z tejto Leninovej argumentácie: „Nekonečne šablónovitý je napríklad ich argument, ktorý sa naučili naspamäť v čase, keď sa rozvíjala západoeurópska sociálna demokracia, podľa ktorého, ako sa vyjadrujú rozliční — učení — páni spomedzi nich, nemáme pre socializmus objektívne hospodárske predpoklady. A nikomu nepríde na um spýtať sa: a nemohol ľud, ktorý sa dostal do revolučnej situácie, do takej situácie, aká vznikla v prvej imperialistickej vojne, nemohol sa pod vplyvom svojho beznádejného postavenia pustiť do takeého boja, ktorý mu dával aspoň aké-také vyhliadky, že si vybojuje nie celkom obvyklé podmienky pre ďalší rast civilizácie?“¹³

¹¹ V. I. Lenin, *Vybrané spisy*, zv. 1, Bratislava 1966, 638—639.

¹² V. I. Lenin, *Spisy*, zv. 12, Bratislava 1957, 96.

¹³ V. I. Lenin, *Vybrané spisy*, zv. 3, Bratislava 1966, 740.

Doteraz som sa snažil najmä dokázať, že Leninovo úsilie rozvinúť dialektiku ako teóriu a metódu poznania a dotvoriť tak marxistickú filozofiu vyplývalo z nových potrieb revolučného subjektu. Ukázalo sa však, že *Lenin významne prispel aj k rozvoju marxistickej filozofie v chápaní úlohy subjektu v dejinách*. Prekonal nedostatok Marxovho a Engelsovho filozofovania, na ktorý upozorňoval aj sám Engels koncom minulého storočia: „Marx a ja sme čiastočne sami zavinili, hoci aj proti svojej vôli, že mladší ľudia prikladajú občas ekonomickej stránke väčší význam, ako jej patrí. Museli sme voči svojim protivníkom zdôrazňovať hlavnú zásadu, ktorú popierali, a preto vždy nebol čas, miesto a príležitosť, aby sme náležite zdôraznili ostatné momenty, zúčastňujúce sa vzájomného pôsobenia.“¹⁴

Lenin nepátral k spomínaným mysliacim sa mladým ľuďom a činnú stránku subjektu v dejinách náležite vedecky vysvetlil. *Aj v tomto prípade dokázal, že mu je cudzí každý dogmatizmus a vulgarizácia Marxovho a Engelsovho učenia*.

Treba zdôrazniť, že v súvislosti s vysvetľovaním významu a funkcie revolučného subjektu pri uskutočňovaní revolúcie, v súvislosti s jeho praktickou prípravou pre revolúciu *formuloval Lenin aj množstvo ekonomických, sociologických, politologických a ďalších filozofických záverov, ktorými významne prispel k rozvoju marxizmu ako celku*. K takýmto jeho filozofickým záverom patrí napríklad konkretizácia Marxovej a Engelsovej zásady triednosti ideológie v samom procese revolúcie, vzťahov medzi jednotlivcom a spoločnosťou, vzťahu socialistickej a buržoáznej kultúry atď. Nemôžem vykladať a vysvetľovať pri tejto príležitosti podrobnejšie aj tieto a podobné Leninove, najmä nefilozofické závery.

Záverom teda možno povedať, že spoločenskými zdrojmi a podnetmi Leninovej filozofie boli konkrétne potreby rozvoja komunistickeho hnutia na prelome storočí a začiatkom nášho storočia, potreba vedecky vysvetľovať nové javy spoločenského života v tomto období. Ideovými zdrojmi a podnetmi jeho filozofického myslenia boli imanentné potreby rozvoja marxistickej filozofie v nových pomeroch, najmä vzhľadom na nové vedecké objavy a nové tendencie vo svetovej i marxistickej filozofii. *A keby sme chceli stručne vyjadriť základnú zásadu, ktorou sa Lenin pritom riadil, mohli by sme uviesť známy Marxov výrok: „Ako filozofia nachádza v proletariáte svoju materiálnu zbraň, tak nachádza proletariát vo filozofii svoju duchovnú zbraň“*.¹⁵ Preto Lenin-politik nemohol nebyť filozofom a naopak.

*

Posledným Leninovým filozofickým textom bol jeho známy článok „O význame bojového materializmu“, ktorý napísal roku 1922 pre časopis Pod Znaménom Marxizmu. V súvislosti s ďalším rozvojom marxistickej filozofie hovorí v ňom o potrebe jej spojenia s prírodovedou, o zväzku filozofov-komunistov s nekomunistami v rozvoji materializmu atď. *Za jednu zo základných podmienok úspechu marxistických filozofov v ďalšej ich činnosti vyhlasuje systematické štúdium Heg-*

¹⁴ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy*, zv. II, Praha 1950, 515.

¹⁵ K. Marx — F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 23.

lovej dialektiky z materialistického hľadiska a filozofom radi, aby sa stali akousi spoločnosťou materialistických priateľov Heglovej dialektiky. Podľa môjho názoru, nenadväzuje Lenin v tejto súvislosti iba na svoju myšlienku, že poznanie Hegla je nevyhnutnou podmienkou pre pochopenie Marxovho učenia vôbec. V jeho slovách o význame štúdia Heglovej dialektiky pre marxistických filozofov treba vidieť najmä jeho hlboké osobné presvedčenie, vyplývajúce aj z osobnej skúsenosti, že Heglovo filozofické dielo môže byť ešte dlho aktuálne nielen ako zdroj ďalšieho rozvoja marxistickej filozofie, ale aj ako významná sila v odpore proti jej vulgarizácii v budúcnosti. Načrtol som už, čím Lenin prispel k rozvoju marxistickej filozofie svojou prácou v oblasti gnozeológie a historického materializmu. K tomu všetkému by som chcel ešte dodať, že za Leninovu zásluhu pre rozvoj marxistickej filozofie považujem aj jeho znovuobjavenie Hegla pre marxistických filozofov v našom storočí.

Známe sú osudy Heglovho diela v marxistickej filozofii po Leninovej smrti. Jedni ho naďalej nebrali zvlášť vážne, iní pristupovali k nemu sice na obdivuhodnej odbornej úrovni, ale zabúdali na pozemské ciele svojej práce. A tí ďalší ho značne znehodnotili, keď ho vyhlásili za aristokratickú reakciu na francúzsku revolúciu. Dlhý čas bolo len málo marxistických filozofov, ktorí chápali Hegla tak, ako si to želal Lenin.

*

Moje úvahy a poznámky sú prevažne historicko-filozofickej povahy. Rád by som však nimi aspoň sprostredkovane prispel k súčasným sporom a úvahám o Leninovom prínose k rozvoju marxistickej filozofie, ako aj o povahe jeho filozofie.

ОБ ИСТОЧНИКАХ И ХАРАКТЕРЕ ФИЛОСОФИИ ЛЕНИНА

Андрей Копчок

С самого начала своей революционной деятельности Ленин понимает философию в духе Маркса прежде всего как наиболее общую теорию и основу теоретико-практической деятельности революционного субъекта — пролетариата под руководством коммунистической партии. Поэтому его философское творчество составляет значительную часть всей его общественно-идеологической деятельности как коммунистического революционера, поэтому с его философией мы встречаемся не только в его чисто философских произведениях, но, так сказать, во всем его творчестве, часто в конкретных методологических приемах или в отдельных замечаниях. С приведенным ленинским пониманием философии связаны его известное понимание и подчеркивание классового характера, партийности философии, которая является предпосылкой истинного научного познания общественных процессов, и вся его философская деятельность.

Ленинское философское творчество является продолжением в развитии философии Маркса и Энгельса, ее защитой и реабилитацией в период, когда теоретики 2-го Интер-

национала проповедывали ее гибель. Своими работами, однако, Ленин внес значительный вклад и в дальнейшее развитие марксистской философии вообще, особенно: 1. в разработку диалектики и как теории метода познания; 2. в обогащение диалектико-материалистического понимания роли субъекта в истории.

Вся философская деятельность Ленина вытекала из потребности разработать теорию и метод познания новых общественных явлений на рубеже двух веков, особенно в связи с вступлением капитализма в свою империалистическую стадию и с подготовкой социалистической революции в России, а также из имманентной потребности развития самой марксистской философии. При объяснении значения и функции революционного субъекта в социалистической революции и при его подготовке к революции Ленин сформулировал много экономических, социологических, политологических заключений, означавших значительный вклад в развитие марксизма как целого. Выдающейся заслугой Ленина в развитии марксистской философии является также то, что он вновь открыл значение философии Гегеля для марксистской философии нашего времени.

ON THE SOURCES AND NATURE OF LENIN'S PHILOSOPHY

Andrej K o p č o k

From the very beginning of his revolutionary activity Lenin understands philosophy in Marx's spirit, foremost, as the most comprehensive theory and basis of the theoretico — practical activity of the revolutionary subject — proletariat under the leadership of communist party. That is why his philosophical creation is a significant part of his whole socioideological activity, that of a communist revolutionary, and therefore we may encounter his philosophy not only in his purely philosophical writings but almost in all his work, often in concrete methodological procedures or in rather marginal remarks. With this Lenin's conception is bound his wellknown conception and accentuation of classness, partiality of philosophy that is a prerequisite of the true scientific knowledge of social processes and as well as this conception is related to all his philosophical activity.

There is a continuation of the development of Marx's and Engel's philosophy in Lenin's philosophical work. His philosophy also defends and rehabilitates Marxism in the period when the theoretists of the second Internationale claim its decay. Lenin by his works, however, has contributed significantly to the further development of Marxist philosophy at all, especially: 1. to elaborate dialectic also as a theory of cognitive method; 2. to expand the dialectico-materialist conception of subject's role in history.

All Lenin's philosophical activity springs out of the need to elaborate a theory and method of knowledge of new social phenomena at the turn of centuries, especially related to coming of capitalism into his imperialist phase and to the preparation of Russian socialist revolution, as well as from the immanent developmental requirements of Marxist philosophy itself. Explaining the meaning and function of revolutionary subject in socialist revolution and preparing the revolution, Lenin also formulated a number of economical, sociological, and political conclusions by which he greatly contributed to the development of Marxism as a whole. A great merit of Lenin to the development of Marxist philosophy is also his rediscovery of meaning of Hegel's work for Marxist philosophers of our time.